

توصیف برنامه درسی شاخه نظری در ایران همراه با سیر تحول و چالش‌ها

تاریخ دریافت: ۹۴/۹/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۶/۸/۶

مهدی شریعت زاده

چکیده

آموزش متوسطه در کشور ما پیشینه‌ای طولانی ندارد و در خلال صد سال اخیر به واسطه ی ارتباط ایران با اروپا و اقتباس از نظامهای آموزشی مغرب زمین و بدنبال تحولات علمی، فنی و اقتصادی و نیاز به تربیت نیروی انسانی به وجود آمده است. عوامل گوناگونی از جمله گشوده شدن باب مراوده کشور با دول اروپایی، زمینه را برای پیدایش نظام جدید تعلیم و تربیت که آموزش متوسط نیز بخشی از آن به شمار می‌رود، فراهم ساخت. مهمترین این عوامل عبارتند از:

برقراری ارتباط سیاسی و فرهنگی با غرب، تأسیس دارالفنون، تأسیس مدارس خارجی، تأسیس وزارت علوم (معارف) و تصویب دوره آموزش متوسطه (محبوبی اردکانی ۱۳۶۸).

پس از بنیانگذاری دارالفنون در سال ۱۲۲۸ هجری شمسی، دولت وقت در سال ۱۲۲۹ هجری شمسی اقدام به تأسیس وزارتخانه‌ای به نام وزارت علوم نمود. این وزارتخانه که پس از ۲ سال به وزارت معارف تغییر نام داد، مسئولیت نظارت بر کلیه فعالیتهای آموزشی را بر عهده گرفت. (یغمایی، ۱۳۷۵، ص ۱۳)

وزارت معارف در سال ۱۲۸۷ شمسی طبق تصویب نامه‌ای تاسیس دوره‌ای سه ساله بنام آموزش متوسطه را اعلام نمود. در سال ۱۲۹۰ سطوح تحصیلی و نوع مدارس توسط این وزارتخانه به شرح زیر مشخص گردید:

۱- دبستانهای دهکده، دبستانهای شهر، دبیرستانها و مدارس عالی. ضمناً طول دوره آموزش متوسطه که قبلاً سه سال اعلام گردیده بود، در سال ۱۲۹۲ به شش سال افزایش یافت و بدینسان آموزش متوسطه به عنوان یکی از سطوح تحصیلی نظام آموزش رسمی در کشور ایجاد گردید. (صافی، ۱۳۶۵)

بنا به تصمیماتی که در سال ۱۳۱۰ شمسی اتخاذ شد، دوره آموزش متوسطه که پس از دوره شش ساله ابتدایی شروع می‌شد، خود به دو دوره سه ساله تقسیم گردید که شامل دو رشته ادبی و علمی بود و قانون آن در سال ۱۳۱۳ شمسی از تصویب مجلس گذشت.

در سال تحصیلی ۳۴-۱۳۳۳ مجدداً در ساختار آموزش متوسطه تغییراتی به وجود آمد و دوره دوم متوسطه از ۲ رشته سابق علمی و ادبی، به ۳ رشته ادبی، ریاضی، و طبیعی منشعب شد و رشته‌ای هم بنام خانه‌داری ویژه دختران ایجاد گردید.

در سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۵، دبیرستانهای شبانه تأسیس شد تا کسانی که روزها به سبب اشتغال به کار، فرصت درس خواندن را پیدا نمی‌کردند در دبیرستانهای شبانه (ملی) تحصیلات خود را دنبال کنند.

در حوزه ی آموزش متوسطه فنی و حرفه‌ای هم باید گفت که یک باب هنرستان صنعتی که قبل از جنگ جهانی اول وسیله آلمانها در تهران تأسیس شده بود، و در زمان جنگ فعالیت آن متوقف گردیده بود، با همکاری دولت آلمان در سال ۱۳۰۴ بازگشایی شد و از سال ۱۳۰۶ به بعد نیز چند باب هنرستان دیگر در تهران و سایر شهرستانها تأسیس و سرانجام آموزش متوسطه فنی به رشته‌های فنی- حرفه‌ای و کشاورزی تقسیم گردید.

طرح اصلاح ساختار و محتوای آموزش متوسطه

سه دهه ی نخست قرن چهاردهم هجری شمسی را باید دوران گسترش آموزش متوسطه نظری دانست زیرا، افزایش تقاضای والدین برای دست یابی فرزندانشان به تحصیلات بالاتر و نیز فراهم بودن فرصتهای شغلی برای فارغ‌التحصیلان دوره متوسطه به ویژه در بخش دولتی، زمینه را برای گسترش این سطح از تحصیلات مهیا ساخته بود و فارغ‌التحصیلان این دوره کم و بیش توانایی نسبتاً لازم برای احراز مشاغل کارمندی را دارا بودند و میان عرضه و تقاضای نیروی انسانی نوعی تعادل برقرار بود. اما جذب فارغ‌التحصیلان آموزش متوسطه وسیله بخش دولتی بتدریج رو به کاهش گذاشت. در نتیجه دولت، با مشکل بیکاری فارغ‌التحصیلان دیپلم رو به رو گشت. حدوث چنین مشکلاتی، دولت وقت را بر آن داشت تا از مسئولان نظام آموزش و پرورش بخواهد، با تجدید نظر در سیاستهای آموزشی و اصلاح ساختار تحصیلی، نظام تعلیم و تربیت را با نیازهای جامعه ی آن روز هماهنگ سازد. از این رو، در اواخر دهه ی ۱۳۳۰، ایجاد برنامه راهنمایی را در پایان مقطع ابتدایی به عنوان یک سیاست جدید پیشنهاد شد. (مجیدی آهی، ۱۳۳۸، ص ۳۱) اما، مطالعات بیشتر در اوایل دهه ۱۳۴۰، مسئولان آموزشی را بر آن داشت تا شورایی را مأمور اصلاح و تغییر نظام آموزش و پرورش کشور بنمایند. شورای مذکور، به دنبال مطالعات خود، طرحی را در سال ۱۳۴۴ برای اصلاح نظام آموزش و پرورش ارائه نمود.

بر اساس طرح مذکور، دوره ابتدایی از ۶ سال به ۵ سال کاهش یافت. پس از دوره ابتدایی، دوره سه ساله راهنمایی تحصیلی شروع می‌شد. تشخیص استعدادها و رغبتهای فردی دانش‌آموزان و نیز هدایت آنها به رشته‌های تحصیلی بر حسب استعدادهای شاگردان و احتیاجات کشور، از جمله اهداف دوره راهنمایی به شمار می‌رفت. به علاوه

فارغ‌التحصیلان دوره راهنمایی تحصیلی، بر اساس ضوابطی که در طرح تفصیلی نظام جدید پیش‌بینی شده بود، می‌توانستند تحصیلات خود را در دوره چهارساله آموزش متوسطه نظری یا فنی و حرفه‌ای دنبال کنند. (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۴۶، ص ۲۰).

اجرای طرح مذکور، از مهرماه سال تحصیلی ۴۶-۱۳۴۵ از کلاس اول در سراسر کشور شروع شد و اولین گروه از فارغ‌التحصیلان دوره ابتدایی نظام جدید، تحصیلات خود را در سال تحصیلی ۵۱-۱۳۵۰ در سال اول دوره راهنمایی شروع کردند. سرانجام نخستین گروه از فارغ‌التحصیلان دوره راهنمایی در سال تحصیلی ۵۴-۱۳۵۳ وارد دوره چهارساله متوسطه شدند. دوره‌ای که به دو رشته اصلی نظری و فنی-حرفه‌ای تقسیم می‌شد که هر یک از این رشته‌ها خود دارای چندین شاخه بود. (وزارت آموزش و پرورش، طرح جدید آموزش متوسطه، ۱۳۵۰)

طرح تحول آموزش متوسطه پس از پیروزی انقلاب اسلامی :

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ضرورت تجدید نظر در برنامه‌های آموزشی نیز احساس گردید. بنابراین، در سالهای نخست پیروزی انقلاب اسلامی، تجدید نظرهایی بعمل آمد. اما از آنجا که تجدید نظر در برنامه‌های درسی و حذف بعضی از رشته‌های تحصیلی دوره متوسطه، جوابگوی انتظارات جامعه نبود، لذا ایجاد تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش به جای اصلاحات موردی، در اولویت قرار گرفت. از این رو، شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۶۴ و در پنجاه و نهمین جلسه خود، شورایی را به نام «شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش» مامور انجام بررسی و ارائه طرح تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش کرد.

شورای تغییر بنیادی، طرحی را بنام طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران تهیه نمود که شورای عالی انقلاب فرهنگی در تیرماه ۱۳۶۸ کلیات طرح مذکور را تصویب کرد و هیاتی را مامور تدوین طرحهای تفصیلی و تهیه برنامه‌های اجرایی نمود. سرانجام طرح تفصیلی مورد نظر، با ساختاری به شرح زیر تسلیم شورای عالی انقلاب فرهنگی گردید. ساختار جدید شامل دوره ابتدایی ۵ ساله، دوره راهنمایی ۳ ساله، دوره متوسطه ۳ ساله و نیز دوره پیش‌دانشگاهی یکساله بود.

طرح مذکور در سال ۱۳۶۹ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید و از سال ۱۳۷۰ به طور آزمایشی در کشور به اجرا درآمد. آنگاه طرح جدید آموزش متوسطه در سال ۱۳۷۲ در سراسر کشور تعمیم پیدا کرد. و از این سال کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه تحت پوشش این طرح قرار گرفتند. (وزارت آموزش و پرورش، کلیات نظام جدید آموزش متوسطه ۱۳۷۳، ص ۱-۲۷)

نظام جدید آموزش متوسطه‌ای که در سال تحصیلی ۱۳۷۴-۱۳۷۳ جای‌گزین نظام قدیم آموزش متوسطه شده بود، پس از چندسالی که از اجرای آن گذشت، در عمل با مشکلاتی مواجه شد لذا، بر اساس مصوبه مورخ ۱۳۸۰/۸/۳ شورای عالی آموزش و پرورش، طرحی جدیدبنام نظام سالی- واحدی جایگزین نظام آموزش متوسطه پیشین گردید. (دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۵، ص ۵۷۰-۵۸۷)

تلاش برای اصلاح نظام آموزشی در دهه ی ۱۳۸۰ همچنان ادامه پیدا کرد تا اینکه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در آذرماه سال ۱۳۹۰ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید. براساس این سند، دوره ابتدایی از ۵ سال به ۶ سال افزایش یافت و دوره ی متوسطه به دو دوره ی ۳ ساله تقسیم گردید. (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ۱۳۹۰) بنا بر این، آنچه در بالا مطرح شد، مقدمه ای بود برای بررسی تاریخی تحول نظام برنامه ریزی درسی دوره متوسطه.

تاریخچه تحول مدیریت برنامه‌های درسی دوره متوسطه

همانطور که پیش از این اشاره شد، دارالفنون در آغاز تلفیقی از آموزش متوسطه و آموزش عالی بود اما، بعدها که مؤسسات آموزش عالی گوناگونی به موازات این نهاد آموزشی فعالیت خود را در کشور آغاز کردند، این مؤسسه عملاً به یک دبیرستان مبدل شد و برخی از کتابها و جزواتی که در این مؤسسه تدریس می‌شد، به عنوان مبنای کتابهای درسی دوره متوسطه مورد استفاده قرار گرفت. (جلیلی، ۱۳۸۳، ص ۲۰)

افزون بر جزوات و کتابهای درسی دارالفنون، در دو دهه ی نخست قرن چهاردهم هجری شمسی، کتابهای درسی کشور فرانسه نیز برای تدریس در دبیرستانهای تازه تأسیس، مورد اقتباس قرار گرفت و برنامه درسی مدارس متوسطه ایران بیش از پیش، از برنامه درسی کشور فرانسه تأثیر پذیرفت.

در دهه ی ۱۳۲۰ هجری شمسی، کتابهای درسی مدارس متوسطه، وسیله مؤلفان و دبیران با سابقه تألیف می‌شد و وزارت فرهنگ وقت، پس از تطبیق محتوای کتابها با برنامه‌های درسی مصوب وزارتخانه، اجازه انتشار کتابهای تألیف شده وسیله ناشران بخش خصوصی را صادر می‌کرد. اما این سیاست بعدها نوعی آشفتگی در کار انتخاب کتاب برای معلمان و دبیران ایجاد کرد و مورد اعتراض بسیاری از معلمان قرار گرفت.

در اوایل دهه ی ۱۳۳۰ یعنی سال ۱۳۳۲، در وزارت فرهنگ، اداره‌ای به نام اداره مطالعات و برنامه‌ها به وجود آمد و امور مربوط به برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی در این اداره متمرکز شد.

در سال ۱۳۳۲ هجری شمسی برابر با ۱۹۵۳ میلادی که برنامه امریکایی اصل چهارترومن^۱ در ایران پیاده شد، بین بخش فرهنگی این برنامه و اداره مطالعات و برنامه های وزارت فرهنگ، همکاریهایی صورت گرفت. به این معنا مستشاران امریکایی در زمینه ی برنامه ریزی و تألیف کتابهای درسی و شیوه های ارزشیابی و امتحانات به کارشناسان ایرانی آموزش هایی دادند و می توان آغاز این دوران را پایان سلطه برنامه های درسی فرانسوی ها بر برنامه های درسی ایران تلقی کرد.

در اوایل دهه ی ۱۳۴۰ شمسی، یعنی در سال ۱۳۴۱، بنابه تصویب هیات وزیران، تألیف و انتشار کتابهای درسی دوره ابتدایی و متوسطه منحصراً به وزارت فرهنگ سابق محول گردید و به این ترتیب فعالیت بخش خصوصی در زمینه تألیف کتابهای درسی متوقف شد. بدنبال این مصوبه، در سال ۱۳۴۳ مؤسسه ای بنام «سازمان کتابهای درسی» ایجاد شد و مسئولیت تالیف کتابهای درسی دوره ابتدایی و متوسطه را بعهده گرفت.

در دهه ی ۱۳۵۰ که مقارن با پیاده شدن نظام جدید آموزش و پرورش بود، افزون بر تألیف کتابهای درسی، کوششهایی به قصد تألیف کتاب راهنمای تدریس برای برخی دروس دوره ابتدایی و راهنمایی صورت گرفت.

در خلال همین دهه یعنی در سال ۱۳۵۵ قانون تشکیل سازمان پژوهش و نوسازی آموزشی (سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی کنونی) از تصویب مجلس شورای ملی سابق گذشت و مسئولیت تألیف، چاپ و توزیع کتابهای درسی دوره های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه و نیز مراکز دو ساله تربیت معلم به این سازمان واگذار شد.

برنامه ریزی درسی پس از پیروزی انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در ساختار و تشکیلات اداری سازمان پژوهش و نوسازی آموزشی تجدید نظرهایی به عمل آمد. از جمله اینکه عنوان نهاد مذکور به سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی تغییر یافت و مسئولیت برنامه ریزی و تألیف کتابهای درسی سطوح تحصیلی ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و مراکز تربیت معلم دو ساله وابسته به وزارت آموزش و پرورش، به آن محول گردید. لذا، برای انجام این مسئولیتها چهار دفتر در سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی ایجاد گردید که هر یک به نوعی عهده دار بخشی از امور مربوط به کتابها و برنامه های درسی شدند. دفتر تحقیقات و برنامه ریزی و تألیف کتب درسی، مسئولیت اصلی تألیف کتابهای درسی را بعهده گرفت.

^۱در سال ۱۹۴۹ میلادی، باری ترومن، سی و سومین رئیس جمهوری ایالات متحده امریکا پیشنهاد کرد که دولت امریکا کمکهایی به اصطلاح انسان دوستانه در اختیار سایر کشورها قرار دهد.

دفتر امور کمک آموزشی (بعد ها دفتر انتشارات کمک آموزشی)، مسئول تهیه مواد چاپی کمک درسی از جمله تهیه مجلات کمک آموزشی ، بنام رشد آموزش برای دانش‌آموزان، معلمان و مربیان، گردید.

دفتر تکنولوژی آموزشی مسئول تهیه مواد غیرچاپی کمک درسی از قبیل فیلم و اسلاید شد. دفتر چاپ و توزیع کتابهای درسی عهده‌دار امور چاپ و انتشار کتابهای درسی و کمک درسی گردید.

گفتنی است که مسئولیت تهیه و تألیف کتابهای درسی دوره متوسطه فنی و حرفه‌ای به معاونت آموزش فنی و حرفه‌ای وزارت آموزش و پرورش محول گردید.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی پس از گذشت دو دهه فعالیت در طی دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰، ناگزیر شد که به دلیل ورود فن‌آوری اطلاع‌رسانی^۱ به صحنه تعلیم و تربیت و کاربرد روزافزون آن در فرآیند آموزش ، در ساختار و تشکیلات خود تجدیدنظری به عمل آورد و زمینه‌ی استفاده از فن‌آوری اطلاع‌رسانی را به ویژه در حوزه برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی مهیا سازد. از این رو، نهادی بنام معاونت فن‌آوری ارتباطات و اطلاعات آموزشی در این سازمان ایجاد شد که «مدیریت توسعه فن‌آوری اطلاعات آموزشی»، به عنوان یکی از زیرمجموعه‌های معاونت فن‌آوری ، جایگزین دفتر تکنولوژی آموزشی گردید.

مدیریت توسعه فن‌آوری اطلاعات آموزشی که اکنون عهده‌دار کاربرد فن‌آوری اطلاعات در آموزش می‌باشد، تلاشی در زمینه استفاده از فن‌آوری اطلاعات در خصوص برنامه‌های درسی را دنبال می‌کند که اینک به اختصار به آن پرداخته می‌شود.

استفاده از فن‌آوری اطلاعات در برنامه‌های درسی

مدیریت توسعه فن‌آوری اطلاعات آموزشی، به منظور بهره‌گیری از فن‌آوری اطلاعات به ویژه در حوزه آموزش و کتابهای درسی ، چند گام اساسی برداشته است که ایجاد شبکه "رشد" یکی از این گامها است.

این شبکه در سال ۱۳۷۹ با هدف اطلاع‌رسانی به دانش‌آموزان ، معلمان و مدیران آموزش و پرورش ، از سوی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی راه‌اندازی شد .

شبکه رشد ،به نوبه‌ی خود فعالیتهایی را در حوزه اطلاع‌رسانی و تبادل تجربه بین دانش‌آموزان ، معلمان و مدیران و کارکنان آموزش و پرورش انجام می‌دهد. به عنوان مثال، دانش‌آموزان و معلمان می‌توانند با ورود به این شبکه ، به مطالب متنوع آموزشی و مکمل برنامه‌های رسمی درسی، دست بیابند. تولید نرم افزارهای چند رسانه‌ای آموزشی،

^۱-Information Technology(IT)

تهیه کتابهای الکترونیکی و تهیه لوح‌های فشرده درسی و کمک درسی از دیگر فعالیتهای مدیریت توسعه فن‌آوری اطلاعات آموزشی است. بطوریکه امروزه بیش از ده هانرم افزار چندرسانه‌ای، کتاب الکترونیکی و لوح فشرده درسی و کمک درسی به وسیله این مدیریت تهیه شده و در دسترس معلمان و دانش‌آموزان قرار گرفته (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۸۶، ص ۱)

منابع

- جلیلی، میرزا. مروری بر کتابها و برنامه‌ریزی ریاضی کشور در گذشته دور و نزدیک، مجله رشد آموزش ریاضی، دفتر انتشارات کمک آموزشی، وزارت آموزش و پرورش شماره مسلسل، ۷۶. سال ۱۳۸۳.
- دبیرستان البرز. سالنامه سال تحصیلی ۱۳۲۷-۱۳۲۸، تهران چاپ تابان.
- سالنامه دانش‌سرای عالی، انتشارات دانش‌سرای عالی، تهران ۱۳۱۱.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، معرفی نرم افزارهای چند رسانه‌ای آموزشی، تهران، ۱۳۸۶
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش آذرماه ۱۳۹۰.
- صافی، احمد. آموزش و پرورش متوسطه در ایران، فصلنامه تعلیم و تربیت تهران، انتشارات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران ۱۳۶۵، سال دوم شماره ۱.
- صدیق، عیسی. تاریخ فرهنگ ایران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ پنجم، ۱۳۵۴.
- مجیدی آهی، لیلا. راهنمایی تحصیلی، نشریه شماره ۲ از انتشارات اداره کل تعلیمات متوسطه وزارت فرهنگ آذرماه ۱۳۳۸.
- محبوبی اردکانی، حسین. تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۶۸.
- مدرسه متوسطه امریکایی همدان، تاریخچه (۱۹۳۲-۱۸۸۳) مطبوعه کیمیا، همدان.
- وزارت آموزش و پرورش، اداره کل مطالعات و برنامه‌ها، برنامه تفصیلی دوره سه‌ساله راهنمایی تحصیلی، تهران، تیرماه ۱۳۴۶.
- وزارت آموزش و پرورش، طرح جدید آموزش و پرورش (۴) نظام آموزش متوسطه، مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی، اسفند ۱۳۵۰.
- وزارت آموزش و پرورش، کلیات نظام جدید آموزش متوسطه، امور اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه، چاپ چهارم ۱۳۷۳.
- وزارت آموزش و پرورش، دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۵.

یغمایی، اقبال. وزیران علوم و معارف و فرهنگ ایران، تهران: مرکز نشر دانشگاهی ۱۳۷۵.

